

ինքնին կը սկսի հակիլ այդ կողմը, դուցէ չարժած այդ ծէսին ընծայած դիւրութենէն, համառօտութենէն եւ խորհուրդի պաշտօնէին նուազութենէն, որով դուցէ կը համարէին առջեւն առնել թերացման զեղծումին: Ենթադրութեանս իբրեւ փաստ կը նկատեմ Սոոյ ժողովին (1342) վերոյիշեալ վկայութիւնը, թէ «իսկ յազապ խորհուրդ Վերջին օծման գիտելի է՝ զի թէպէտ եւ սակաւք ոմանք, առնեն ըստ օրինակի Հռովմէական եկեղեցւոյ, որպէս եւ մեք եւ ոմանք ըստ օրինակի Յունաց, այլ ըստ մեծի մասին չկատարեն զայն: Արդ ջանամք մերովսանն չորհին Աստուծոյ զայս խորհուրդ հաւասարել սովորութեանն Հռովմէական եկեղեցւոյ»:

Այս շրջանիս իւրաքանչիւր ծէսին համեմատ հիւանդաց իւղին օրհնութիւնը կը կատարուի կամ քահանայէն եւ կամ եպիսկոպոսէն: Վերջնոյս պարագային, եպիսկոպոսը տարւոյն մէջ մէկ անգամ կ'օրհնէր ձէթը եւ կը բաժնէր ժողովրդապետաց, որոնք իրենց ժողովրդապետական եկեղեցւոյն մէջ կը պահէին զայն՝ հարկ եղած ժամանակ օծելու անով հիւանդները եւ կատարելու խորհուրդս: 1338ի Սոոյ մաշտոցին մէջ արդէն իսկ կը տեսնենք հիւանդաց իւղին օրհնութիւնը վերապահուած է եպիսկոպոսին: ԺԳ դարէն սկսեալ մեր ձեռքն հասած են զրչագիր մաշտոցներ որոնք կը պատկանին թէ՛ առաջին եւ թէ՛ երկրորդ շրջանին:

(Շար.)

Հ. Ս. ԱՐԱՄԵԱՆ

ԵՐԱՆԵԼԻ ՏԷՐ ԿՈՄԻՏԱՍ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿԻ Մ Ա Ր Մ Ն Ո Յ Ն Հ Ա Ր Յ Ը

(Շար. տե՛ս «Բազմավէպ» 1939, էջ 214 - 223)

Բ. Բանախօսութիւն Եր. Կոմիտասայ Գիքեզմանին մէջ գտնուած ոսկրոտիին ինքնութեան մասին՝ առթիւ Առաք. Դատաստանին. 19 Յունուար 1922ին:

Թէեւ Պատրաստական Դատաստանին (Procès préparatoire) առթիւ յօրինած հաւաքածոյին մէջ (summarium) կայ յիշատակ Տէր Կոմիտասի մարմնոյ տեղափոխութեան, եւ նոյն իսկ այս Դատաստանի մէջ (Procès Apostolique) Առաջարկու Գերապաժառը ընդունած կ'երեւի բացէն նոյն տեղափոխութեան դէպքը (տես Articoli N. 26), ինչպէս պիտի յիշենք ի ստորեւ, այնու հանդերձ ըլլայ Ծիսից Ս. Ժողովը, ըլլայ Հաւատոց Ընդհ. Զատագովը՝ Դատաստանիս «Ձն'չ պաշտամանէ» (de non cultu) ըսուած բաժնին մէջ՝ կը թելադրեն ընել Տն. Կոմիտասի Գերեզմանի խուղար-

կութիւնը, եւ փոխադրել պատշաճագոյն եւ ապահովագոյն տեղ մը նոյն մահկանացու մնացորդները, որոնց այսպէս այլուր տեղափոխուած ըլլալն անգամ նկատի չեն առնուր: Եւ տալով պահելիք զգուշաւորութեան ամէն հրահանգներ, մանաւանդ գտնուած ոսկրոտիները նոյնութեամբ յապահովի դնելու եւ թոյլ չի տալու՝ որ ոչ ոք անկից մասնիկ մը իսկ վերցնէ, կամ կարենայ մուծել անոնց մէջ օտար ոսկրներ, կ'ենթադրեն անոնք՝ որ տակաւին մեր մօտն ըլլան Աստուծոյ ծառային ոսկրները (տես Հրչգ. Ս. Ժող. Ծիսից. 8. Հրգ. Զատագ. Բ.):

Այս յառաջարանէ վերջ կը հրամայուի հետզհետէ կարգաւ վճռագիրը Պեղումի եւ Գերեզմանի կանոնական քննութեան (Առաք. Դատ. թ. 83). Տեղեկագրութիւն

զերեզմանափոխութեան կատարած գործին (Առաք. Դատ. թ. 90). Ատենագրութիւն Առաք. Ատենանի Նօտարին (անդ, թ. 88). Բժիշկներու եւ Ատամնաբուժի տեղեկագրեր (Առաք. Դատ. թ. 89 թ. 90). որոնց մէջ ոմանք մէջ բերինք, եւ ուրիշներ մէջ հոմանք պիտի ըլլային մինչեւ հոս ըսածնու: Ուստի անցնինք բուն իսկ հարցի մասին մէջ բերուած թեր ու դէմ կարծիքներու եւ փաստերուն, զորս այն ատեն աչքի առջեւ ունէինք:

Տէր Կոմիտասի պատմութենէն ծանօթ ժամանակի, տարիքի, հասակի պայմաններուն համապատասխանող կմախքի մը դիւտը՝ նոյն Աստուծոյ Ծառայի Ծիրմին մէջ, ինչպէս տեղեկագրութիւններու մէջ կարդացինք, մինչդեռ կրնայ կարծել տալ՝ որ ձեռքերնիս ըլլայ թանկագին մասունքը՝ նոյն վկային, կը մնայ դիմացին թաղումէն անմիջապէս վերջը նոյն շիրմէն հաւաքուած եւ ֆրանսա փոխադրուած ըլլալուն կարելոր աւանդութիւն մը:

Այս պատճառաւ ճիշտ կ'երեւի Հաւատոյ Ընդհ. Զատագովի դիտողութիւնը, թէ «Աստուծոյ Ծառային մարմնոյն Հայերու ձեռքէն առնուած, վերցուած ըլլալու եղանակի մասին հակընդդէմ վկայութիւններ կան» (Sum. Add. 20): Դնենք հոս մէկ եւ միւս կարծիքի փաստերը, կարենալու համար որոշում մը տալ խնդրոյ առարկայ եղող ոսկրներու մասին:

Ա. Փաստեր ի նպաստ փոխադրութեան: 1. Հայ Պատրիարքարանի օրագրութիւն մը կ'ըսէ. «Յունաց Պատրիարքը Գնեց Անոր մարմինը, եւ զայն թաղեց Հայոց Գերեզմանատան մէջ, ուսկից յետոյ ֆրանսացիները գիշերանց գողցան եւ փոխադրեցին իրենց երկիրը. որովհետեւ նա արիւնը թափած էր ասոնց հաւատքին եւ զաւանանքին համար: Եւ այս բանը ճիշտ է, որովհետեւ անոր երեսէն է՝ որ բողէ, որովհետեւ անոր երեսէն է՝ որ բողէ, որովհետեւ անոր երեսէն է՝ որ բողէ» (ըսել կ'ուզէ ծագում առած է կաթողիկէութիւնը) (Summ. 69. 8. 61):

2. Տէր Կոմիտասի երկու աղջիկ թողնելու վկայութեան մէջ կը կարդանք.

«Մարտիրոսին աղջիկները իր թաղման երկրորդ օրը գերեզմանատուն դացին, եւ տեսան՝ որ անոր գերեզմանը տակնուվրայ եղած էր, այնպէս թէ մէկը բացած ըլլար:

Եւ այս բանը հաստատուեցաւ յետոյ անով՝ որ յիշեալ եագուրք լսեց օր մը ֆրանսական դեսպանատան դռնապան Էմմանուէլի բերնէն, որ գիշեր ատեն գացած էին առնելու անոր մարմինը: Յետոյ նոյնիմ փոքրիկը հանելով, դրած էին մարմինը պարկի մը մէջ եւ փոխադրած դէպի Երուսաղէմ կամուրջը, ուր այդ նպատակաւ պատրաստ ունէին նաւակ մը: Նոյն կալ պատրաստ ունէին նաւակ մը: Նոյն պահուն իրենց դէմ ելած ըլլալով Երուսաղէմի պահակը, հարցուցած է թէ ո՞վ էին: Պատասխան տրուած է՝ թէ իրենք պաշտօն ունին նաւերու համար աւագ փոխադրելու. եւ այսպէս ազատ քողուած են: Անկէ վերջ կամուրջը հասնելով՝ գետեղած են նաւակի մը մէջ, զոր այդ նպատակաւ հոն բերել տուած էին. եւ վերջապէս դնելով նաւու մը վրայ՝ դրկած էին ֆրանսա (Summarium, 91-92. p. 17):

3. Տէր Կոմիտասին մանչ թողը՝ Կոմիտաս՝ Արեւելեան լեզուներու թարգման, կը վկայէ, որ անոր Յովհաննէս զաւակը Հռոմ փախած ըլլալով, հակառակորդներու ձեռքէն աղատելու համար, հոն տեսած է ակում եւ գլուխը Տէր Կոմիտասին, ակում ակում եւ գլուխը մասնատուփի մէջ փախուած, եւ գլուխը տախտակէ տուփի մը մէջ, որ առջեւէն ապակեայ կափարիչ ունէր (Summ. 96-97):

4. Տէր Կոմիտասի երկու աղջիկ թողները կը վկայեն զարձեալ. «Անոր մարմինը Քրիստոնէից աշխարհը տարուած ըլլալով, իր անկողնոյ արեւաններէ փողով, իր անկողնոյ արեւաններէ փողով, իր անկողնոյ արեւաններէ փողով» (Summ. 106. p. 23):

5. Եւզոկիացի Հայր Մատթէոս, որ ժամանակակից ըլլալով՝ քաղած է Տէր Կոմիտասի մասին իր տեղեկութիւնները ականատես վկաններէ, մանաւանդ Հայր Եղիա Վ.է, որ Պոլիս գտնուած է նոյն վկայի զլխատման եւ թաղումին ատեն,

կ'ըսէ իր ժամանակագրութեանը մէջ.
«Մեր տեղեկագրութիւնը առնուած է ոչ
միայն շատերէ տրուած գրաւոր տեղեկու-
թիւններէ, այլ նաեւ կ'ամփոփէ Երանելու-
ւոյն կենսագրութիւնը, որ քաղուած է բե-
րանացի վկայութիւններէ եւ պատմու-
թիւններէ ականատես ու արժանահաւատ
վկաներու: Վասն զի մեր Ուխտէն քանի
մը կրօնաւորներ վկայ եղած են սկիզբէն ի
վեր Երանելուոյն վարուց: Ասոնցմէ մէկն
էր գլխաւորաբար Վեր. Հ. Նշիւա, որ նա-
հատակութեան օրերուն Կ. Պոլիս գտնու-
ած է» (Summ. Add. 14-15):

« Յուդարկաւորեցին Անոր մարմինը
կը դրէ Հ. Մատթէոս, Հայոց զերեզմա-
նատունը, և հոն թաղեցին Անոր Գերդաս-
տանին յատուկ շիրիմին մէջ՝ ի փառս
Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի: Անոր
պատուական գլուխը առած էին Յոյները
եւ գետեղած իրենց եկեղեցւոյն մէջ: Բայց
Ֆրանկաց Դեսպանը պարգեւներ տալով
Քաղաքի դրան Պաիսպանապետին, որ Հա-
յոց գերեզմանոցին կողմն է, հանեց Դե-
րեզմանէն անգին գանձը՝ պատուական
նշխարը երանելւոյ մարմնոյն, յետոյ գը-
լուխն ալ առաւ Յոյներէն, տալով նուէր-
ներ անոնց եկեղեցւոյն, եւ այսպէս զայն
դրկեց գլխոյն հետ մէկտեղ Ֆրանսա, որ
կը պահուի մինչեւ այսօր մեծ պատուով:
Եւ Աստուած կը կատարէ բարեխօսու-
թեամբ փառաւորեալ վկային՝ Կովորտա
Քահանայի՝ խնդրանքները անոնց, որ
սերտ հաւատով կ'այցելեն Անոր սրբազան
նշխարները» (Summ. 10. p. 59 - 69):

6. Հայր Միքայէլ Զամիչ, որ ծնած է 1738ին եւ մեռած 1823ին, գրած է իր ծանօթ պատմութիւնը, որ կը հասնի 1784ին: Սա Տէր Կոմիտասի վկայաբանութիւնը քաղելով Հ. Մատթէոս Եւդոկիացիէն, գրեթէ անոր բառերով կը գրէ մարմնոյ տեղափոխութեան մասին այսպէս. «Անոր գլուխը Յոյները իրենց առին. իսկ Գաղղիացուց Դեսպանը շատ ընծաներ տալով պահապանապետին Իրան Քաղաքին, որ գերեզմանատեղոյն կոչմն էր, առաւ գերեզմանէն Նահապտակին բոլոր մարմինը,

Յոյններէն ալ առաւ գլուխը, անոնց եկեղեցւոյն շատ ընծաներ տալով, եւ այնպէս գլխովը մէկտեղ Գաղղիա դրկեց, ուր մեծ պատռով կը պահուի մինչեւ այսօր: Իսկ սրբոյն Գերեզմանը պայծառացաւ շատ մեծ եւ յայտնի հրաշքներով, եւ եղաւ Ուխտատեղի, որ կը պատուի ամէն ազգերէ» (Չափիչ, Գ, 755):

7. Հ. Մատթէոս Վ. Մաղաքիա Թէոփիլէնց իր «Կենսագրութիւն երեւելի արանց» Ա. հատորին մէջ զգրեթէ Հ. Մատթէոս Եւդոկիացիին բառերովը նոյնպէս կը պատմէ Տէր Կոմիտասի թաղումը եւ մարմնոյն տեղափոխութիւնը. «Իսկ Տէր Կոմիտասի մարմնոյն վրայ յայտնի մեծ լոյս՝ ծագեցաւ, եւ ահանատես վկաններու խօսքին համաձայն՝ անուշահոտութիւն մը բուրեց, ու մարմինը անթաղ մնաց երեք օր, ու երբ ոսոխները խնդրեցին Նպարքոսէն՝ որ ծովը նետել տար մարմինը, նա մերժեց, եւ հրաման տուաւ ազգականներուն թաղել զայն: Եւ որովհետեւ Պատրիարքը զլացաւ տալ անոնց դադաղը, բռնութեամբ առին զայն անկից: Բայց անոր քահանաներէն ոչ ոք զնաց թաղումի, այլ միայն աշխարհականները գացին: Այդ բանը տեսնելով Յունաց Պատրիարքը, թոյլ տուաւ իր քահանաներուն եւ մետրապօլիտներուն՝ երթալ անոր թաղումին: Այսպէս անոնք գալով խնկեղէններով եւ մոմերով եւ եկեղեցական բոլոր զարդերով, տարին թաղեցին Պալքլը կոչուած գերեզմանատեղին: Ամբողջովը Յոյներն առին. իսկ Գաղղիոյ Ռեսպանը քաղաքի Դրան Պահապանապետին կամքը շինելով շատ մը մուկներով, ռովանդակ մարմինը առաւ եւ գլխուն հետ յրկեց Գաղղիա: Եւ այսպէս քէպէտ եւ օւփուր մնաց Վկային գերեզմանը, բայց սյուռ ամենայնիւ պայծառացաւ մեծամեծ անթիտելի հրաշագործութեամբ եւ եւս ուխտատեղի, որ կը պատուուի ամէն րիստոնեայ ազգերէ» (Կենս. Երեւ. աւանց. էջ 538):

8. Հայր Ռիօնտէլ յառաջ կը բերէ
Զմիւռնիոյ լազարիստներու Մեծաւորին
P. Daviersի վկայութիւնը՝ որ կը գրէ՝

«On lui trancha la tête vers le 7 Novembre et on l'enterra dans le cimetière ordinaire des arméniens à Constantinople; un navire français partant de cette ville, s'arrêta derrière les Sept - Tours à l'endroit, où aboutit le cimetière et le capitaine prit à son bord le corps de ce défenseur de la foi exhumé secrètement à ce qu'il paraît, par les soins et aux frais des Pères Jésuites; le navire étant heureusement arrivé à Marseille ce corps fut transféré à Lyon et déposé dans le caveau du noviciat des Jésuites appelé Maison de St. Joseph. M. Daviers assure avoir trouvé ces détails dans un ancien écrit inconnu aux Arméniens, même à leur Evêque de Constantinople, à qui il le communique en 1801. Tout ce que savent les Arméniens c'est que le corps n'existe plus dans son tombeau, où ils vont cependant par dévotion et sur lequel il s'est opéré, dit - on, plusieurs miracles».

9. Այս աղբիւրներէն քաղելով իր տեղեկութիւնները Արհի. Գօյունեան, երանացուցման Դատի Առաջարկուն, կը գրէ իր ներկայացուցած Յօդուածներու մէջ (Articoli). «Մարգիգ Ֆէրիոյ, Պոլսոյ փրանսական Դեսպանը, հանել տալով դիակը, փոխադրել տուաւ Ֆրանսա. եւ այսպէս Աստուծոյ ծառային մարտիրոսութեան համբաւը տարածուեցաւ նաեւ այդ թագաւորութեան մէջ: Բայց Հայերու մէջ գաւորութեան մէջ: Բայց Հայերու մէջ չնուազեցաւ այդ պատճառաւ ջերմեռանդութիւնը, որ շարունակած է միշտ եւ կը շարունակէ ցայսօր, քէ եւ չի գիտցուիր՝ քէ ուր կը հանգչի Աստուծոյ Մատային Դիակը» (Articoli N. 26):

10. Նոյն հիմերու վրայ այդ դատի փաստարանը Ընդհ. Զատագովի դիտողութիւններուն տուած պատասխանին մէջ այդ փոխադրութեան պատճառն ալ կուտայ. «Քիչ օր վերջ օգնականութեամբ ֆէրիոլ մարդիկին, որ ամենաքրիստոնեայ թագաւորին Դեսպանն էր, հանուցաւ մարմինը, որպէս զի թշնամիներէ չի սրբապղծուեր, եւ փրանսա փոխադրուեցաւ» (Resp. 16):

Բ. Փաստեր մարմնոյ տեղափոխուած

Հըլալուն եւ Պալըֆըի շիրմին մէջ մնացած
ըլլալուն :

1. Ֆէրիոլ Փրանսական Դեսպանը Կղեմէս ԺԱ. Սրբազան Քահանայապետի այս մասին գրած տեղեկագրերն մէջ, ուր պատճառ չունէր տեղափոխած ըլլալը ծածկելու, ընդհակառակն ամէն պատճառ ունէր այդ տեղեկութիւնն ալ տալու, քանի որ դրութեան նպատակն է ցուցնել՝ թէ ի՛նչ ըրած է ի նպաստ այդ նահատակին, կը գրէ այսպէս 30 Նոյ. 1707ին. «Երրորդօրը (գլխատումէն վերջ), կրտսեր աղջիկը՝ շուրջ տասնուվեց տարեկան՝ վեգիրիին ներկայացաւ այս բառերով. Հայրս անպարտ տեղը գլխատեցիր, շնորհէ մարմինը, որ բարեգութք արցունքներովս լուամ եւ քաղեմ: Այն ատեն վեգիրիին հրամանագրով Կովստասի մարմինը քաղուեցաւ պատուով» (Summ. 58. p. 9): Այս նամակին ընթերցումը կատարուած է 1708 Փետր. 28ին՝ Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովոյ Հանդիսաւոր մէկ գումարումին մէջ, ուր Կարդ. De la Trémoille կը համառօտէ նոյն բովանդակութիւնը, եւ տեղափոխութեան մասին բառ մը իսկ չըսեր հոն. ընդհակառակն վեր հանելով ոչ կաթողիկէ Հայերու ատելութիւնը կաթողիկէութեան դէմ, մէջ չի բերեր այդ տեղափոխութեան դէպքը, որ փաստ կրնար ըլլալ իր ըսածը հաստատելու: Վասն զի տեղափոխութիւնը որոշած եւ կատարած ըլլալու էր Ֆէրիոլ ճիշտ՝ նպատակաւ ճողոպրելու նահատակին մարմինը իջմիածնական Հայոց ատեցողութենէն, եւ անոր հետեւանքով սրբապղծութեան մը վտանգէն:

Ահա այդ նամակին բովանդակությունը
(Summ. 27):

1. Յովհաննէս Զմիւռնիացւոյ դրդու-
մով հալածանք կը ստեղծուի կաթողիկէ-
ներու դէմ:

2. Կաթողիկէնէրէն ոմանք ազատելու համար՝ մահմետական կ'ըլլան .

3. Միայն Տէր Կոմիտաս ամուր կեցաւ
իր հաւատքին վրայ ցմարտիրոսութիւն.

4. Յուլիաննէս Պատրիարք նախամեծար
կը համարի՝ որ իր ազգայինները աւելի

մահմետական ըլլան քան կաթողիկէ:

5. Նոյնը կ'ընեն Յոյները լատիններու դէմ. Սանտորինոյի մէջ երկու եկեղեցի բռնադրուած են:

6. Այս երկու ոչ կաթողիկէ ազգերու համար ի դերեւ ելած են միսիոնարներու առաքելական եւ իր պաշտպանողական ջանքերը:

2. — Կղեմէս ԺԱ. Ֆէրիոլի տուած իր պատասխանին մէջ երբեք ակնարկութիւն չընեն Տէր Կոմիտասի մարմնոյն տեղափոխութեան մասին, մինչդեռ զոհունակութիւն կը յայտնէր անոր՝ հալածեալ կաթողիկէներու մատուցած պաշտպանութեան համար, որով Քրիստոնեայ անունը կրնայ Տաճկաստանին մէջ պահուիլ: Տէր Կոմիտասի գովեստն ընելէ վերջ՝ կը յանձնարարէ խուզարկել եւ հաւաքել անոր կենսագրութեան ծառայող յիշատակադրերը. «Կը բաղձամք, կ'ըսէ, որ իրօք հաւատքի համար սպանուած այն աննկուն քահանայի կեանքը եւ գործերը քու աջակցութեամբ ուսումնասիրուին խնամով, եւ վաւերական յիշատակներով հաստատուին. վասն զի եկեղեցւոյ ժամանակագրութեան ոչ քեքեւ փայլ պիտի աւելցնեն անոնք: Եւ այդ երկիրը բնակող Հայ կաթողիկէներուն մասին քու տուած կարեւոր տեղեկութիւններդ հաճոյքով կարդացինք. որոնցմէ տեղնիտեղով իմացանք նաեւ այն ամէն նեղութիւնները, գորս Յոյները կը ստեղծեն շարունակ Լատիններու» (Summ. 89. p. 4):

Սրբազան Քահանայապետին այս պատասխանէն յայտնի կ'երեւի՝ որ Ֆէրիոլ ամէն լուր կը հաղորդէր իրեն. ինչո՞ւ համար ուրեմն ծածկած պիտի ըլլար Տէր Կոմիտասի մարմնոյն փոխադրութիւնը, որ Ֆէրիոլի կարեւորագոյն գործերէն մէկը եղած պիտի ըլլար: Եւ դիտելու է՝ որ Կղեմէս ԺԱ. կը պատասխանէ 1708 թիւոր. 18ի թուականաւ, երբ արդէն այդ փոխադրութեան լուրը տարածուած ըլլալու էր:

3. P. Riodel ինքն ալ, Առաք. Ատեանի առջեւ իր պաշտօնական յայտարարութեան մէջ կը վկայէ՝ որ «Toute la correspondance

connue de Fériel ne fait aucune mention de ce transport secret du corps du Martyre» (Առաք. Դատ. Թ. 187):

4. Յիսուսեան Հայրեր, որ Պոլիս կը գտնուէին այդ ատեն եւ տեղեկութիւն կու տան այդ նահատակութեան մասին, չեն յիշեր երբեք մարտիրոս քահանայի մարմնոյն տեղափոխուած ըլլալը, մինչդեռ իրենց կը վերագրուի այդ գործը Ֆէրիոլի միջոցաւ, եւ կ'ըսուի՝ Թէ Լիոնի իրենց եկեղեցւոյն մէջ թաղուած ըլլայ: Արդ անոնք կը զրեն պարզապէս. «Il est enterré au cimetière de la Porte d'Andrinople, où il est honoré de tous les Arméniens, sans en exempter les hérétiques, qui ont été les auteurs de son martyre. Quelle inconséquence! (Summ. 66. p. 46):

5. Ճէվահիրճի տիրացու, որ ժամանակից է, կը պատմէ Երանելոյն թաղումը, եւ չըսեր բնաւ թէ մարմինը տեղափոխուած է. «Եւ մինչ քաղէին Հայք, երգէին Յոյնք. գոր եղին պատուով ի գերեզմանս Հայոց՝ որ կոչի Պալլիլը. յորմէ բազում նշանք եւ հրաշք լինին յայտնապէս ի տապանէ սրբոյն» (Summ. 89. p. 5-6): Պարսկերէն էր յիշելու մարմնոյն այլուր փոխադրութիւնը՝ եթէ սա տեղի ունեցած ըլլար:

6. Ժորժ Բոլիգալ, Յոյն կաթողիկէ բժիշկ մը, ժամանակակից եւ ակնհայտ վկայ նահատակութեան, Հռոմ դացած ըլլալով, հոն 1710ին կաղմուած Processus Ordinarius կոչուած Ատեանի առջեւ յայտարարութիւններ կ'ընէ նոյն թաղումի մասին՝ այսպէս. «Դիակը յիշեալ Ծառային Աստուծոյ խնդրեց Մեծ Եպարքոսէն իր աղջիկը, եւ նա շնորհեց. այսպէս նոյն այդ աղջիկը տեղափոխեց (նահատակութեան վայրէն, Սուլթան Պայագլիտի հրապարակէն) եւ թաղել տուաւ Կ. Պոլսէն դուրս չուրջ կէս մղոն դուրս տեղ մը, ուր սովորաբար կը թաղուին ամէն Հայերը, եւ կ'անուանուի Պալլիլլի Աստուածամայր» (Summ. Add. 8. p. 18):

Ահա հոս ալ մարմնոյն Ֆրանսա փոխադրուելու ակնարկ չկայ. ապա թէ ոչ անձանոթ մնալու չէր պոլսեցի Յոյնին:

(շար.)

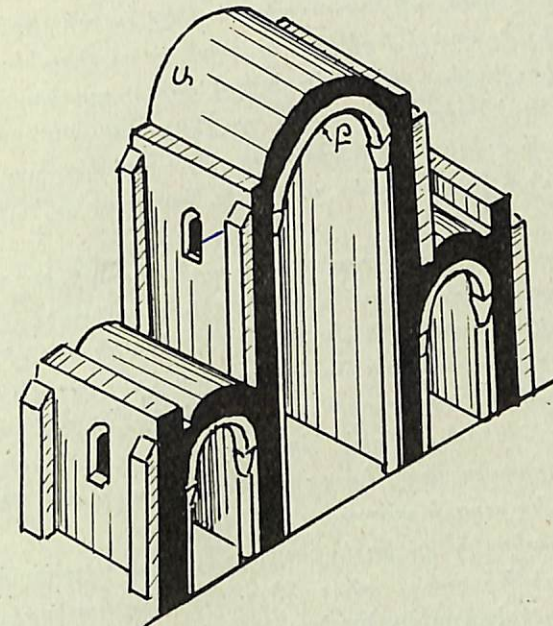
ՅՈՎՀ. ԱՐՔԵՊՍ. ՆԱԶԼԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱՄԱՐԸ

ԳՈԹԱԿԱՆ ՈՃԻՆ ՄԷՉ

(Շար. տե'ս «Բագմավէպ» 1940, էջ 18-21)

Արեւմտեան պաղիլիքի նորահաստատ այս քարաշէն տանիքը կը ծածկէր կեդրոնական ատեանը (nef) իր ամբողջ երկայնքին վրայ, կէս գլանի մը նման: Կեդրոնական ատեանին երկու կողմերուն ինկած, կողմնակի ատեաններն ալ ծածկուած էին, իրենց կարգին, կորնիքարդ, փոքր ու քարաշէն տանիքներով իրենց ամբողջ երկայնքին վրայ (պատ. 1):

Պատ. 1. — Ռուման ոմի շինուածքի մը տիպարը
Ա. — Կիսաբոլորակ կամար
Բ. — Կրկնակ կամար

Ի սկզբան՝ այս դանաղան կամարները կը հիմնուէին գաղափերական որմերու վրայ, որոնք կեդրոնական ատեանը կը բաժնէին կողմնակի փոքր ատեաններէն: Աւելի վերջը՝ սկսան բացուածքներ շինել այս որմերուն մէջ, ատեաններուն եւ կողմնակի ատեաններուն միջեւ յարաբերութիւն մը հաստակելու համար: Ժամանակի ընթացքին՝ այս բացուածքները այնքան բազմատեղու համար: Ժամանակի ընթացքին՝ այս բացուածքները սիւներու շարքերով: Գան, որ այլեւս նախկին որմերը փոխարինուեցան սիւներու շարքերով:

Այս ձեւի շինուածքը, Ռուման կոչուած ոճին մէկ հիմնական յատկանիշն էր: Այս շինութիւններուն տանիքներու կամարները կոչուեցան կիսաբոլոր (voûte en herceau):

Նման շինութիւն մը իրաւործերու համար ոչ մէկ դժուարութիւն կայ: Նման շինութիւն մը իրաւործերու համար ոչ մէկ դժուարութիւն կայ: Երբ ճարտարապետը զիտէ պարզ աղեղ (arc) մը շինել, նոյնքան դիւրութեամբ